

1
2020-21

स्वराज्य ते लोकशाही : एक चिंतन

संपादक

डॉ. विठ्ठल जाधव

डॉ. रमेश लांडगे

प्रा. विठ्ठल गुंडे

Shaurya Publication, Latur

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy recording, or any information storage or retrieval system, without permission in writing from the publisher.

The opinions/ contents expressed in this book are solely of the author and do not represent the opinions/ standings/ thoughts of Publications Name. No responsibility or liability is assumed by the publisher for any injury damage or financial loss sustained to persons or property form the use of the information, personal or otherwise, either directly or indirectly. While every effort has been made to ensure reliability and accuracy of the information within, all liability, negligence or otherwise, form any use , misuses or abuse of the operation of any methods, strategies, instructions or ideas contained in the material herein is the sole responsibility of the reader. Any copyrights not held by publisher are owned by their respective authors. All information is generalized, presented informational purposes only and presented "as is" without warranty or guarantee of any kind.

All trademarks and brands referred to in this book are for illustrative purposes only, are the property of their respective owners and not affiliated with this publication in any way. Any trademarks are being used without permission and the publication of the trademark is not authorized by associated with or sponsored by the trade mark owner.

ISBN: 978-81-948515-7-8

Price: 250/-

Publishing Year 2021

Published and Printed by:

Shaurya Publications

Office Address: Kapil Nagar,

Khadgaon Roda, Latur- 413512

Email- hitechresearch11@gmail.com

राष्ट्रीय एकात्मतेचे प्रतिक : छत्रपती शिवाजी महाराज

डॉ. दीपक सुभाषराव सूर्यवंशी

(मराठी विभाग), शि.म.ज्ञानदेवमोहेकरमहाविद्यालय, कळंबजि.उस्मानाबाद

प्रस्तावना :- छत्रपतीशिवाजीराजेभोसले (१९फेब्रुवारी१६३० ते३ एप्रिल१६८०), मराठीस्वराज्याचेसंस्थापक, आदर्शशासनकर्ता, समतेचापुरस्कर्ता, सहिष्णूराजा, उत्कृष्टयोद्धाम्हणूनसंपूर्णजगभरत्यांचीख्यातीआहे.

गनिमीकावापद्धतवापरूनतत्कालीनविजापूरचीआदिलशाही,

अहमदनगरचीनिजामशाहीआणिबलाढ्यमुघलसाम्राज्यशाहीशीलढादिलाआणिमराठीस्वराज्याचीबीजारोपणकेले. अन्याय -

अत्याचारापासूनगोरगरीबजनताशेतकरीआणिमहिलांचीसुटकाकरूनउत्तमवसंविधानिकस्वराज्याचीस्थापनाकेली. प्रत्येकमाणसालासन्मानमिळावा, श्रमालाप्रतिष्ठामिळावी,

प्रत्येकालाआपलीचराज्यआहेअसेपोषकवातावरणनिर्माणकेले,

सर्वसमावेशकउत्तमप्रशासकअशीभूमिकात्यांचीराहिलेलीआहे,तसेच जगभरातील अनेक महान व्यक्तींनी त्यांचा गौरव केला आहे,त्यांनी जीवनात कृतीला आणि तत्वला महत्व दिले.

मराठवाड्याच्या मातीत जन्माला आलेले गौरा कुंभार यांचे योगदान अदितीय आहे.

संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत शोधनिबंध लेखनासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक अभ्यासपद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. तसेच प्राथमिक व दुय्यम साधन सामुग्री म्हणून प्रकाशित ग्रंथाचा उपयोग करण्यात आला आहे.

विषय प्रवेश-

महाराष्ट्र भूमी 'संत' 'महंत' 'नररत्नांची खाण' असे मानले जाते. छत्रपती शिवराय, महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारधारेवर भारतीय समाज वाटचाल करीत आहे. मला आकलन झालेल्या शिवरायांच्या चरित्रावर प्रकाश टाकत आहे. वास्तविक पाहता 'न भूतो न भविष्यति' असे चरित्र असलेल्या त्यांच्या जीवनविषयक कार्यावर थोडक्यात मांडणी करणे, म्हणजे सूर्यासमोर काजव्याने प्रकाशमान होण्यासारखे आहे. तरी पण एक अल्पसा प्रयत्न मी करीत आहे. त्यांची राजकीय आर्थिक विशेषतः सामाजिक क्षेत्रातील कार्य हिमालयाच्या उंचीचे आहे. प्रजाहित दक्ष, बहुजन प्रतिपालक, कुळवाडी भूषण, आदर्शवत जाणता राजा अशा अनेक गुणांचा गौरव इतिहास संशोधकांनी केला आहे.

तत्कालीन महाराष्ट्र पारतंत्र्यात होता. अशा कठीण परिस्थितीत शिवरायांनी रयतेचे 'स्वतंत्र राज्य' निर्माण केले. त्यांचे जीवन एखाद्या दैवी चमत्कारासारखे आहे. त्यांची आई जिजाबाई लखुजी जाधवराव निजामशाहीतील शूर सरदारांची मुलगी तर वडील शहाजीराजे भोसले हे स्वकर्तृत्वाने सामर्थ्यवान बनलेल्या मालोजीराव भोसले यांचे चिरंजीव राजकारणात मुरलेल्या व स्वातंत्र्याचाच नवन्मेष बाळगणाऱ्या माता-पित्याच्या पोटी शिवाजी महाराजांचा जन्म १९ फेब्रुवारी १६३०मध्ये वैशाख शुद्ध द्वितीयेस जुन्नरजवळील शिवनेरी किल्ल्यावर झाला. आई जिजाबाईंनी त्यांच्यावर अनेक उत्तम संस्कार केले. लिहिणे, वाचणे, शिकविले

लढाईचे शिक्षण दिले. आईने दिलेली संस्काराची शिदोरी, आचार विचारांची थोरवी संपूर्ण जगभर मानली जाते. त्यामुळे विविध ठिकाणी असलेल्या त्यांच्या अश्वारूढ पुतळ्याची साक्ष येणाऱ्या पिढ्यांना प्रेरणा देत राहते. अनेक समाजसुधारक समाज घडविण्यासाठी अहोरात्र परिश्रम घेतात आणि आपण पिढ्यानपिढ्या त्यांनी दाखविलेल्या विचारांच्या वाटेवरून मार्गक्रमण करत असतो.

स्वातंत्र्य, समता, नैतिकता, सामाजिक न्याय आणि बंधुता या मानवी जीवनमूल्य व विचारांची रुजवणूक जनमानसात करण्यासाठी त्यांनी सातत्याने प्रयत्न केले. त्यांच्या प्रत्येक कृतीतून आपणास मानवतावादी दृष्टिकोन पहावयास मिळतो. जाती, धर्म, पंथ, जन्मठिकाण, गरीब-श्रीमंत यावरून कदापीही माणूस श्रेष्ठ ठरत नाही. तर त्याच्या कर्तृत्वावर ते अवलंबून असते. येथे समीक्षक श्री. म. माटे यांचे मत सार्थ ठरते, ते म्हणतात, 'महापुरुषांचे वय कसे मोजावे? याचे उत्तर देताना म्हणतात, 'त्या महापुरुषांच्या मृत्यूनंतर समाज जितकी वर्षे त्यांची कृतज्ञतेने आठवण काढतो, ते त्यांचे वय असते.' या संदर्भात समर्थ रामदास शिवरायांचे व्यक्तिमत्वाविषयी समर्पक शब्दात लिहितात,

'निश्चयाचा जनांशी आधारु अखंड स्थितीचा निर्धारु । श्रीमंत योगी!!!'

या काव्यातून यशवंत, कीर्तिवंत, सामर्थ्यवंत, दानशूर, नीतीवंत, पुण्यवंत जाणता राजा असल्याचे सांगितले आहे, तसेच 'बाळाचे पाय पाळण्यात दिसतात' याप्रमाणे शिवरायांचे व्यक्तिमत्व महापराक्रमी असल्याचे एका कवितेत पुढील प्रमाणे रेखाटले आहे,

"शिवाईचा प्रसाद म्हणूनि, नाव ते शिवराय । बांधा मजबूत, निश्चयी मुद्रा, सुंदर त्यांची काया ॥ शून्यातूनी स्वर्ग निर्मिती, करील ऐसा बाळा । पराक्रमी होईल हा हो, शत्रूस कर्दनकाळ ॥"

• असे म्हणतात की, त्यांनी मुठभर मावळे सोबत घेऊन जिद्द चिकाटी आत्मविश्वासातून स्वराज्य स्थापन केले. पण ते सर्व विविध जाती-धर्मांच्या आधारावर एकत्र आलेले नव्हते, तर विचार व ध्येय गाठण्याच्या ध्यासाने एकदिलाने लढण्यासाठी आलेले होते. जीवाला जीव देणारे, त्यांच्यातील नातं होतं ते माणुसकीचं ! दलित शोषित अशा प्रकारच्या सर्वच क्षेत्रातील मंडळी त्यांच्या या साम्राज्यात एकवटलेली होती. संघटन कौशल्य, जलनिती, पर्यावरणासंबंधीचा विचार, मानवतावादी योद्धा, शेतकऱ्यांचे हित जोपासणारे शिवराय तसेच नौदलाचे महत्त्व जाणणारा जाणता राजा असे अनेक गुण खरेतर आजच्या तरुणाईसाठी अत्यंत उपयुक्त आहेत. त्यांचा हा लढा माणुसकीसाठी असून अन्याय अत्याचार करणाऱ्या शत्रूशी होता.

१३ व्या शतकात देवगिरीच्या यादवांची सत्ता संपवणाऱ्या परधर्मीय परकीय सत्ताधीशांनी महाराष्ट्रावर पुढे दोनशे ते तीनशे वर्षे सत्ता गाजवली. त्यांची सत्ता मजबूत होत गेली, तसतशी त्यांच्यातील जुलमी प्रवृत्ती वाढली होती. आपल्या प्रजेवर अन्याय करणे, त्यांच्या जमिनी बळकावून घेणे, दीन-दुबळे व स्त्रीयावर प्रचंड अत्याचार करित असत. या परिस्थितीमुळे मराठी माणस हतबल झाली होती. या जुलमी सत्तेपुढे शहाणपण चालत नाही, याप्रमाणे सर्वत्र परिस्थिती दिसत होती. आपला देश स्वतंत्र व्हावा, हा संकल्प शिवाजी महाराजांनी पूर्ण केला.

हिंदू धर्माचा पाडाव करून सर्व हिंदुस्तान मुसलमानमय करून टाकावा, याच महत्वाकांक्षेने झपाटलेले औरंगजेब हा दिल्लीच्या तख्तावर होता. विजापूरची आदिलशाही, अहमदनगरची निजामशाही व गोवळकोंड्याची कुतुबशाही अशा वेड्यात सापडलेल्या पुणे-सुपे

“भाफ केलं कर्ज गरिबांचं, फिटल ओझ जन्मोजन्मीच ।

असं राज्याच महिमानगाऊ, शिवरायांचं गाणं स्वाती नक्षत्रास दान ॥”

अनेक जगप्रसिद्ध इतिहासकाराने अलेक्झांडर, सिद्धर, नेपोलियन सारख्या जगद्विख्यात सेनानीशी त्यांची तुलना केली आहे. खरे तर छत्रपती शिवराय एका लेखात न मावणारा विषय आहे. म्हणून शेवटी शिवरायांचे कार्य स्वतः डोळ्यांनी पाहण्याची, त्यांच्या पदरी सेवा केलेले बखरकार कृष्णाजी अनंत सभासद एके ठिकाणी म्हणतात,

“राजा साक्षात केवळ अवतारी जन्मास येऊन पराक्रम केला, नर्मदेपासून रामेश्वरपर्यंत द्वाही दिशा फिरवली, देश काबीज केला. आदिलशाही, निजामशाही, कुतुबशाही व मोगलशाही या चारही पातशहा व समुद्रातील २२पाठशाहा असे जेरजप्त वरून नवेच राज्य साधून मराठा पातशहा सिंहासनाधिश छत्रपती जाहला. प्रतिच्छा मरण पाहून कैलाससी गेला. ये जातीचा कोणी मागे जाहला नाही, पुढे होणार नाही.” त्यांच्याविषयी खाफीखान सारखा इतिहासकार नोंदवतात, “शिवाजी महाराजांच्या राजनीतिमध्ये जातीयता, धर्मांधता यांना जागाच नव्हती.”

याबाबतीत नवोदित कवी राजकुमार गाजरे लिहितात,

“सूर्याचा तेज नव्हे सूर्य जर शिवबा माझा । पराक्रमी राजा शिवबा माझा ॥

शेवटीस भारतीय समाजमनाचे प्रेरणास्थान असणाऱ्या बहुजनांचा कैवारी, जाणता राजा यांना मानाचा मुजरा, अशा युगप्रवर्तक छत्रपती शिवाजी महाराजांचेविचार आपण संकल्प आचरणात आणणे महत्वाचे ठरेल.

निष्कर्ष :-

जगाच्या इतिहासात जे थोर राज्यकर्ते होऊन गेले, त्यात छत्रपती शिवाजी महाराजांची गणना होते, नेपोलियन हा ही असाच शूर होता पण शिवाजी महाराजांजवळ जे नैतिक सामर्थ्य होते, ते नेपोलियन जवळ नव्हते. त्यांच्यासंदर्भात अनेक विचारवंतानी आपले मत मांडून ते सिद्ध केले आहे. प्रातिनिधिक स्वरूपात ते पुढीलप्रमाणे ..

‘छत्रपतीशिवाजीमहाराजसारखाराजामाझ्यादेशातजन्मालाआलाअसतातरत्यांच्यास्मृतीचा ठेवाडोक्यावरघेऊनआम्हीआनंदानेनाचलोअसतो’, ओल्डडायन्सीब्रिटिशइतिहासकार

संदर्भातपुरुषोत्तमखेडेकरम्हणतात, ‘शिवचरित्रकेवळडोक्यावरघेऊनमिळवण्याचाविषयना हीतरडोक्यातघालण्याचाविषयआहे.’

‘अमेरिकेसारख्याराष्ट्राच्याविरुद्धस्वतंत्रराष्ट्राच्याविरुद्धलढूनआम्हीस्वतंत्रझालोतेछत्रपतीशिवाजीमहाराजांच्यायुद्धनीतीचीप्रेरणाघेऊनच’-फिडेलक्युबा

‘छत्रपतीशिवाजीमहाराजांच्यामहतीसंदर्भातप्रबोधनकारठाकरेम्हणतात, ‘छत्रपतीशिवाजी राजेइतकेमहानआहेत, कीत्यांच्यानावापुढे 33 कोटीदेवांचीफलटणबादहोते’, या शंभर वर्षात अठरापगड जाती धर्मातून असंख्य मावळ्यांची श्रेणीच निर्माण झाली. जणू एकप्रकारे ते वर्तमान लोकशाहीचे ते स्वरूप होते.

संदर्भ :- प्रा. डॉ. दादाराव गुंडरे, मराठी कवितेतील महानायक, मैत्री प्रकाशन, लातूर

कृ. अ. केळुसकर, छत्रपतीशिवाजीमहाराज, वरदा बुक्स, पुणे

परिसरावर या तीनही राज्याचा मोगल व मुसलमानांच्या गुलामीतून राज्याची मुक्त करण्याचा निर्धार शिवरायांनी केला.

सह्याद्रीच्या कडेकपारीतून जीवाला जीव देणारे तानाजी मालुसरे, नेताजी, सूर्याजी मालुसरे, बाजीप्रभू देशपांडे, येसाजी कंक, जीवा महाले, वाघोजी तुपे सूर्याजी काकडे असे एकापेक्षा एक जीवाला जीव देणारे महार, मांग, रामोशी, मुस्लिम, बेरड, न्हावी, कोळी, भंडारी, कैकाडी, घिसाडी, कुणबी मराठा, पारधी, लोहार, प्रभू, कुंभार, सुतार, गवंडी, डवरी, गोसावी, वासुदेव, ब्राह्मण, कायस्थ, आगरी, कातकरी आणि ठाकुर अशा अठरापगड जातीतील मर्द-मावळ्यांची फौज तयार केली अनेक मुसलमान होते. तोफखाना प्रमुख इब्राहिमखान तर शिवरायांना एका प्रसंगात वाचणारा मदारी मेहतर. एक कवी याच अनुषंगाने आपल्या कवितेत लिहितो,

*‘तू भरवला नाहीस तर उच्च नीच माणसांचा, गाई-बकऱ्यांचा बाजार
तुझ्या सम्यक सेनेत होते, बहादूर वीर सरदार
मदारी, दौलतखान, तानाजी, जीवा, कुणबी, महार
न्हावी, रामोशी अन मुसलमान तू घेतले होते कवटाळून उराशी !’*

त्यांनी ‘हर हर महादेव’, अशा सिंहगर्जनेने आपल्या कार्याला सुरुवात केली. विविध नीतीचा अवलंब करून वयाच्या सोळाव्या वर्षी तोरणा गड जिंकून स्वराज्याचे तोरण बांधले. अनेक संकटांना त्यांनी मोठ्या धीराने तोंड दिले. सिंहगड काबीज करताना तानाजी पडला, पावनखिंड लढताना बाजी प्रभुने छातीचा कोट केला. मुरारबाजी महाडकर, प्रतापराव गुजर अशा एकाहून एक शूर वीर जिवलग मावळ्यांनी आपले रक्त दिले. प्रसंगी आपल्या प्राणांचे बलिदान दिले. त्यातूनच भव्य दिव्य असे ‘रयतेचे स्वराज्य’. आकाराला आले. स्वराज्यात ८४किल्ले आणि २४०गड झाले होते. अगदी प्रतिकूल परिस्थितीतून हे महान कार्य केले, म्हणूनच शिवरायांचा इतिहास हा वैभवशाली इतिहास मानला जातो. महाराष्ट्रात १६३० ते १६५० या कालावधीत भीषण दुष्काळ पडला होता. त्याची झळ मराठी मुलखात बसली होती. याचे विदारक वर्णन समर्थ रामदास व संत तुकारामांनी आपल्या लेखणीद्वारे केलेले दिसते.

छत्रपती शिवरायांनी अतिशय भयंकर असणाऱ्या दुष्काळीअस्मानी तत्कालीन परिस्थितीत संकटाना तोंड देण्यासाठी मोठस्थळ व पाटस्थळ अशा स्वरूपाचे शेती व शेतकऱ्यांच्या उन्नतीसाठी निर्णय हाती घेतले होते. त्याप्रमाणे अंमलबजावणी केली होती. त्याला सुख संपन्नतेकडे बळीराजा, हा सिंचन व्यवस्था अचानक दुष्काळात पडलेल्या जनतेला तग धरून राहण्यासाठी तगाई (सबसिडी) देणारा पहिला राजा. बळीराजाचा वारसा समर्थपणे चालवणारे छत्रपती शिवराय हे खऱ्या अर्थाने शेतकऱ्यांचे राजे ठरतात. न्याय, बंधुता व परनारी मातेसमान, याबरोबरच रयतेच्या भाजीच्या देठालाही हात लावता कामा नये, सैनिकाकडून आपल्याच रयतेला त्रास होत असेल, तर मग मोगल बरे असे म्हणण्याची वेळ येऊ नये, अशी सूचना व ताकीदही देत असत. म्हणून महात्मा फुले यांनी त्यांना ‘कुळवाडीभूषण’ हे विरुद्ध बहाल केले. सर्वांसाठी ‘समान न्याय’ असे त्यांचे राज्यकारभाराची सूत्र होते. बिकट परिस्थितीमध्ये जुलूम जबरदस्ती करून शेतसारा वसूल करणाऱ्या देशमुखांचे हक्क शिवरायांनी काढून घेतले व स्वतंत्र महसूल अधिकारी नेमले. शेतीच्या विकासासाठी बी-बियाणे देण्याची पद्धत सुरू केली, भर दुष्काळात शेतकऱ्यांचे कर्ज माफ केले, सर्वांगाने शेतकरी वर्गात एक प्रकारची सुरक्षितता वाटावी असे प्रयत्न केले. तेव्हाचा शेतकरी सामाजिकदृष्ट्या स्वयंभू होता तसेच शेतकरी ‘आर्थिक व कल्याणकारी’कार्य करणारे होते याच बाबतीत शिवरायांसारख्या शेतकरी राजाचा जयघोष कविवर्य महानोर आपल्या काव्यातून करतात,